

GLOBALIS HELYI GAZDASÁGOK VIDÉKEN: FÖLDRAJZI LÉPTÉK ÉS FEJLESZTÉSI LEHETETLENSÉGEK

(Global local economies in the countryside: geographical scale
and development impossibilities)

CZIRFUSZ MÁRTON

Kulcsszavak:

lépték globalizáció helyi gazdaságok vidék

A helyi gazdaságfejlesztés hazai politikái a gazdaság globalizálódásának tényét (a „külső” körülményeket) részben figyelmen kívül hagyják. Tanulmányomban arra kívánok rámutatni, hogy a földrajzi lépték fogalmán keresztül a „globális” és a „helyi” közötti viszonyt újra kell gondolni a hazai szakirodalomban. Érvésemet 2013 elején négy vidéki mintaterületen, gazdasági szervezetek körében végzett terepmunkáink tanulásaival támasztom alá.

Bevezetés

2013 elején négy vidéki mintaterületen gazdasági szereplők körében végeztünk terepmunkát az MTA KRTK Regionális Kutatások Intézetében zajló kutatásunk keretében.¹ Ennek során interjúalanyaink meglepően sokszor hivatkoztak olyan globális, a helyi gazdaságokban sokszor „külső tényezőként” felfogott folyamatokra, amelyeket a helyi fejlesztéspolitikák hajlamosak figyelmen kívül hagyni. Tanulmányomban amellet érvelek, hogy a lépték fogalmán keresztül közelítsünk a helyi gazdaságok területi vizsgálatához, hiszen ezzel a globálist és a lokálist egyetlen elméleti keretben tudjuk összekapcsolni. Példákon keresztül arra is rá kívánok mutatni, hogy egy ilyen felfogás a gazdaságföldrajzi kutatások megújítása mellett hogyan rendezheti át a fejlesztéspolitikai diskurzusokat, és hogy ez miért lehet fontos a helyi szereplők hatalommal való felruházásában a Magyarországon az elmúlt évtizedekben kialakult neoliberais kapitalizmusban.

Lépték és helyi gazdaságok: elméleti keretek

Annak a szükségességéről, hogy a posztoszocialista átalakulás történetiségét Kelet-Közép-Európa felőli elméletalkotással értsük meg, számtalan írás született (*Böröcz* 2001, *Timár* 2004; a regionális tudományról lásd *Lux* 2012). A gazdasági folyamatok és szereplők átalakulásáról írva többen a vállalatok hálózati kapcsolatairól és az egyedi helyekről szóló vizsgálatok mellett érveltek (*Grabher–Stark* 1996). Bár a

körzetek (vagy helyi gazdaságok) megfelelő kutatási keretet jelenthetnek az átalakulás megértésében, viszont megnehezítik a globalizáció folyamataiba való beágyazódás vizsgálatát.

Az elméleti megoldást a problémára a területeken, helyeken és hálózatokon kívül új ontológiákat javasoló tanulmányok lehetnek. *Jessop, Brenner és Jones (2008)* e három fogalom mellett a lépték fontosságát hangsúlyozza a társadalmi-térbeli szerveződés átalakulásainak elemzésében (lásd még *Herod 2011*); nézetük szerint a társadalmi-térbeli viszonyok politikai-gazdasági mintázatait a lépték dimenziója mentén is elemezhetjük. A szerzők szerint a lépték fogalmi kategóriája nemcsak önmagában elemezendő, hanem olyan oksági mechanizmusként, amely a társadalmi-térbeli viszonyok más fogalmait (a területet, a helyet és a hálózatot) strukturálja, valamint olyan eredményezőként, amelyre e fogalom hat. Például a hely „hat” a léptékre, amikor a léptéket nem mint szintet, hanem mint egyfajta lehatárolt térséget vizsgáljuk vagy amikor a munkamegosztást az egymásba ágyazott léptékek szerint, a matrjoskababa metaforáján keresztül elemezzük. De a léptékek is hatnak a helyekre, ugyanis a munkamegosztás mindig különböző léptékekbe ágyazódó helyeket jelent. Brenner a léptékproblémakör összekapcsolódását egyéb ontológiákkal a városi léptéken is levezeti (*Brenner 2013*), ahol a területi ki- és visszaágyazódási folyamatokat napjaink globalizációs hullámának inherens elemeiként elemzi. A vidéki helyi gazdaságokat e tanulmányban ilyen szemléletben kívánom értelmezni.

Azt a tényt, hogy a lépték fogalma a globalizációval szorosan összekapcsolódik, a magyar közegben egyúttal a neoliberalizmus kelet-európai kibontakozásának (*Bohle–Greskovits 2008*) és a 2008-as válság utáni fennmaradásának közegében is szükséges értelmezni (*Peck–Theodore–Brenner 2012*). A helyi gazdaságfejlesztés és a területi tervezés politikái ebben a kritikai értelmezésben sokkal inkább a globális gazdasági függőségekhez való alkalmazkodásként, semmint annak megkérdőjelezésekként értelmezhetők (vö. *Brenner 2013*), a lépték (többek között politikai) fogalma pedig a globalizált terek gazdaságföldrajzainak jobb megértéséhez járul hozzá (*Barton–Murray 2009*). E kutatások egyik vonulata a globális termelési hálózatok fogalmát kapcsolja be a gazdasági beágyazódások elemzésébe, különösen olyan formában, hogy azok tágabb időbeli és térbeli kontextusait, intézményi környezetüket is elemzi (*Coe–Dicken–Hess 2008*).

A helyi gazdaságfejlesztés Magyarországon (is) mindenképp kényszerpályákon mozog (*Mezei 2012*). Mezei szerint a globalizáció a központi gazdaságpolitika eszköztelenné válásával járt, ami a helyi gazdaságfejlesztés szintjét felértékeli. Nézetem szerint ugyan a léptékek szerepét átformálták a rendszerváltás utáni változások, ám nem reménykedhetünk a helyi szint nagyobb mozgásterében a kibontakozó kelet-közép-európai neoliberalizmusokban (fejlesztési „lehetetlenségek”). A helyi gazdaságfejlesztés tartályszerű felfogása helyett a léptékek viszonyrendszerében gondolkodhatunk, azaz a térszemlélet megújítására is szükség volna (vö. *Czirfusz 2012*).

Globális gazdasági meghatározottságok a magyar vidéken

Az előbbieken felvázolt elméleti keretrendszerbe négy magyarországi vidéki mintaterületen zajlott kutatásunk eredményeit kívánom elhelyezni. A terepmunkát Encs, Mátészalka, Sásd és Törökszentmiklós térségében végeztük, az említett városokban és szomszédos településeken. A kutatásban mindegyik mintaterületen 15-15 munkáltatónál készítettünk interjúkat, igyekeztünk a helyi gazdaságokat minél több szempontból (különböző ágazatok, tulajdonosi körök, települések, vállalati méretek stb.) változatosan lefedni. Bár a mintaválasztás nem törekedett semmiféle reprezentativitásra (a cégek válaszadási hajlandósága miatt ez szinte kivitelezhetetlen is lett volna), úgy gondolom, hogy interjúeredményeink rávilágíthatnak azokra a mechanizmusokra, amelyek révén a globalizáció a helyi gazdaságok szereplői számára a poszt szocialista magyarországi valóságokban megjelenik.

A globális beágyazódás narratívái helyi gazdaságokban

A terepmunka eredményeiből a következőkben olyan példákat szeretnék bemutatni, amelyek a helyi gazdaságok globális beágyazottságát jól példázzák, ugyanakkor szemléltetik a kizárólag a helyi szintre mint tartályként felfogott térre összpontosító gazdaságfejlesztési „lehetetlenségeket” is. Az itt bemutatott példák az ipari ágazatokból származnak, de természetesen a mezőgazdaságban hasonló tendenciákat hasonló szemléletmóddal lehetne leírni (vö. *Barton–Murray* 2008, *Nagy* 2010).

A poszt szocialista átalakulást Magyarországon a tőke különböző léptékeken történő területi ki- és visszaágyazódásaként (*Brenner* 2013) is értelmezhetjük. Ez a változás a helyi gazdaságokban radikális szerkezetváltással járt. Mintaterületeinken az általános narratíva mindenütt a gazdaság rendszerváltás utáni szétesése, a munkalehetőségek megszűnése, a vállalatok összezsugorodása volt. A vállalatok egy része ezt a szerkezet-, lépték- és vállalatstruktúra-váltást összetett módon jellemezte és élte meg. Például az Ipari Szerelvény és Gépgyár önállóvá váló mátészalkai gyáregységének (amely kilencedére zsugorodott a rendszerváltás után) egyszerre kellett kiépítenie korábban nem létező irányítási funkciókat, megtanulni a dolgozói tulajdonban került vállalat működési és vezetési módjait, valamint új piacokat találni a termékeinek és beágyazódni a globális ellátási láncokba (pl. alapanyagok beszerzése Magyarországról és külföldről). A törökszentmiklói mintaterület valaha egyik legnagyobb vállalata, a Radar Holding ZRt. viszont a léptékstruktúrák összetett változásának egyik vesztese: az egykor 1000 főt foglalkoztató, lokátorokat javító (nemzeti hadiipari megrendelésekből élő) cég ma 50 dolgozónak ad munkát, a hadiipari megrendelések teljes megszűnése miatt profilváltásra kényszerült: jelenleg kisgépgyártással, galvanizálással foglalkozik, a korábbi működésre már csak honlapjának nyitóképernyője és az állami tulajdon (a 100%-os tulajdonos az MNV ZRt.) emlékeztet.

A globális termelési hálózatok többléptékű intézményi-szabályozási környezeteti kulcsfontosságúak a helyi gazdaságokban (vö. *Coe–Dicken–Hess* 2008), ami a vizsgált térségek több kis- és középvállalkozásánál a termelési hálózatokban a transznacionális vállalatok közé való beszorulást és kiszolgáltatottságot eredményezett. Ezek a cégek egyrészt alapanyagaikat (pl. fémeket) nemzetközi, globálisan szerveződő nagyvállalatoktól szerzik be, amelyekkel szemben (révén, hogy kis felvásárlóknak minősülnek) nehéz az érdekeiket érvényesíteniük. Másrészt pedig mivel ők maguk szintén transznacionális vállalatok (TNC) magyarországi leányainak beszállítói, ezen az oldalon sem egyenlők a hatalmi viszonyok. Így nem meglepő, hogy egyik mintaterületünkön egy TNC-nek just-in-time rendszerben beszállító (és idén a beszállítói kapcsolatait egyébként diverzifikáló), 15 éve működő és sikeresnek mondható családi cég vezetője szerint „nincs arra biztosíték, hogy a következő héten nem megyünk csődbe”. Ennél még összetettebb a helyzet abban az esetben (ilyennel találkoztunk például Törökszentmiklóson), ha egy vállalat többtelephelyesen működik: ekkor a helyi gazdaság lehetőségeit a rendelésállomány vállalaton belüli átcsoportosítása, a telephelyek közötti rugalmasság írhatja át.

A legtöbb esetben persze a globalizálódás ennél áttételesebben hat, amellyel a helyi gazdaságfejlesztési politikáknak nagyon nehéz bármit is kezdenie. Az egyik terepen például interjút készítettünk egy házaspárral, akik a helyi gazdaságba több szempontból beépült bt-t tulajdonolnak. Mindkettejüknek megszűnt az ipari munkahelye, így az 1990-es évek elején lakatos vállalkozást indítottak, ahol ma heten dolgoznak és rendszeresen fogadnak szakmunkástanulókat a helyi szakiskolából. Egy időben tevékenységük legnagyobb részét a helyi bútorgyárnak való beszállítás jelentette, mára ennek részaránya néhány százalékra esett vissza. A kiszolgáltatottságot jól mutatja, hogy az elmúlt években bár bővíthettek volna egy kilátásban lévő megrendelés miatt, de mivel ez a megrendelőjük korábban sokszor nem fizetett időben, ezért ezt nem vállalták. A globalizáció a leginkább helyi termelési hálózatokba beépülő, belföldre dolgozó kicsi céget is érintette: az interjúalanyok elmondása szerint a kínai importkésztermék olcsóbb, mint az az alapanyag, amelyet ők megvásárolnak.

Bár a globalizációs folyamatok (*Swyngedouw* 2004) következtében a nemzeti lépték látszólag veszített jelentőségéből, a nemzetállam a helyi gazdaságok és a globális termelési hálózatok viszonyrendszerében továbbra is kulcsfontosságú szereplő maradt (*Coe–Dicken–Hess* 2008). Erre a tényre (valamint a társadalmi természet gondolatának jelentőségére) jó példa a mátészalkai térségben a szemüveglencse-gyártó Hoya Zrt. esete. A mátészalkai gyárban a dolgozók számának megduplázódása nem elsősorban a helyi gazdaságfejlesztés belső erőfeszítéseinek vagy a kormányzati politikának köszönhető: a 2011-es thaiföldi árvíz miatt az ottani szemüveglencse-gyártás átmenetileg megszűnt, a kapacitások egy részét vette át – a cégen belül erre egyedül képes – mátészalkai üzem, amely a bővítéshez – a bonyolult léptékpolitikákat alátámasztva – európai uniós, a nemzetállam (Nemzeti Fejlesztési Ügynökség) által menedzselt támogatásokat is igénybe vett (<http://www.hoya.hu>).

Bár a rendszerváltást követően a nemzetköziesedés és a nyugati vállalatirányítási minták átvétele a gazdasági szereplők neoliberais átformálásához vezetett (Dunn 2004), de ez egyúttal a nemzetközi rés piacokon való érvényesülés egyik útja is. Például a mátészalkai terepünk egyik vállalata, a gyümölcsfeldolgozással foglalkozó, családi tulajdonú Nobilis Zrt. a kurrens nemzetközi trendeknek megfelelően építette fel magát (nemzetközi sztenderdek szerinti minőségbiztosítási rendszerek működtetése, társadalmi felelősségvállalás hangsúlyozása, sikeres európai uniós pályázat leanszemléletű képzésre, termékeik szerepének bemutatása az egészséges életmód szempontjából), ami nyilvánvalóan hozzájárul a vállalat sikerességéhez mind a hazai, mind a nemzetközi piacokon (<http://www.nobilis.hu>).

A nemzeti és a nemzetek feletti lépték összefonódása a vállalatok valóságaiban azonban sok esetben bonyolultabb, mint ahogy az erről szóló elméletek hangsúlyozzák. Az egyik feldolgozóipari cégnél végzett interjúból például éppen a léptékviszonyok szempontjából ambivalens felfogás bontakozott ki. A magyar tulajdonban lévő vállalat termékeinek korábban kb. kétharmadát itthon értékesítette, jelenleg szinte kizárólag exportra termel. Az interjúalany többször hangsúlyozta az európai versenyt az iparágban (amelyben az alacsonyabb munkabérekkel tudnak versenyben maradni); szerinte a hozzájuk hasonló ipari termelő üzemeket kellene az állami gazdaságpolitikának helyzetbe hoznia. Ezzel párhuzamosan a vállalatvezető irodájában ülve egy erősen nemzeti kép is kirajzolódott: a falon Nagy-Magyarország térképek lógtak, a polcokon többek között a nemzeti tudást reprezentáló könyvek (pl. a Magyar Tudománytár kötetei) sorakoztak; ami ellentétesnek mondható a cég egyébként globálisabb beágyazottságával. A vállalatnál a magasabb léptékeknek való külső kiszolgáltatottság („csak banki hitellel tudunk létezni”; „a tőkeszegény magyar cégek nincsenek kisegítve” stb.) az alacsonyabb szint, a dolgozók kiszolgáltatott helyzetbe hozásával párosul: az interjúalany nem csinált titkot abból, hogy alkalmazottai szigorúan megrendszabályozott körülmények között, kizsákmányolva dolgoznak.

Fejlesztési lehetlenségek és új léptékpolitikák

A társadalomtudósok nem teszik fel a kérdést, milyen lenne az a globálisan szorosabbban összefonódó, de a jelenleginél igazságosabb elosztási elven működő rendszer (Böröcz 2005), amelyhez különböző léptékeken (azaz az országok közötti és az országokon belüli különbségeket egyaránt figyelembe véve) kellene új társadalmi intézményeket létrehozni, a meglévőket megváltoztatni. Ez nyilvánvalóan a közpolitikák, benne a gazdaságpolitikák szemléletváltását is szükségeltetné, főleg annak fényében, hogy a kelet-közép-európai kapitalista intézmények formálódását a nemzetközi befolyások határozottabban formálták, mint a „fejlett” országokét (Bohle–Greskovits 2008). Egy új rend tehát nemcsak a gazdaság vállalati szereplői számára kínálna pozitívabb jövőt, hanem dolgozók számára is (vö. Walker 1993). Ezzel egybevág, hogy az egyik mintaterületünkön illetékes munkaügyi kirendeltség veze-

tője szerint ők mint intézmény nem tudnak belépni a munkavállaló és a munkaadó viszonyába, mert az uralkodó felfogás szerint a piac majd maga fogja ezeket a gondokat megoldani.

A helyi gazdaságfejlesztés kétségtelenül tárgya lehet az emancipatorikus küzdelemnek. Ennek egyik központi eleme, hogy a fejlesztési lehetőségeket fejlesztési lehetetlenségekként vizsgáljuk, azaz a helyi gazdaságok működését a globalizálódás, a neoliberalizálódás és az állami szabályozás ellentmondásainak (földrajzilag változatos) összefüggésrendszerében elemezzük, és más ontológiákkal, így a léptékekkel együtt, relacionálisan kutatjuk. Másik eleme viszont olyan kezdeményezések támogatása lehet (vö. *Gibson–Cameron* 2005), amelyek a térségek lehetőségei helyett a közösségek lehetőségeire irányítják a figyelmet, ezáltal enyhítve a függőség narratíváját és hangsúlyozva a több mint kapitalista gazdaságok valóságait.

Jegyzet

¹ A kutatás az ENSZ Fejlesztési Programja megbízásából készült, a roma társadalmi kirekesztés mechanizmusait tárta fel. A terepi munka gazdasági szereplőkre vonatkozó részét Tagai Gergellyel közösen végeztük. Ebben a tanulmányban a kutatáshoz szorosabban nem kötődő meglátásokat dolgoztam fel.

Irodalom

- Barton, J.R.–Murray, W.E. (2009) Grounding geographies of economic globalisation: globalised spaces in Chile's non-traditional export sector, 1980–2005. – *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 1. 80–100. o.
- Bohle, D.–Greskovits, B. (2008) Állam, nemzetköziesedés és a kapitalizmus változatai Kelet-Európában. – *Fordulat*. 1. 8–36. o.
- Böröcz J. (2001) Change rules. – *American Journal of Sociology*. 4. 1152–1168. o.
- Böröcz J. (2005) Gondolat kísérlet a globális elosztásról. Polányi Károly emlékére. – *Eszmélet*. 66. 61–70. o.
- Brenner, N. (2013) A globalizáció mint területi visszaagyazódás: a városi kormányzás léptékváltása az Európai Unióban. – Czirfusz M.–Jelinek Cs. (szerk.) *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest. megjelenés alatt.
- Coe, N.M.–Dicken, P.–Hess, M. (2008) Global production networks: realizing the potential. – *Journal of Economic Geography*. 3. 271–295. o.
- Czirfusz M. (2012) A térszemlélet szerepe a regionális tudomány, a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan viszonyában. – Rechnitzer J.–Rác Sz. (szerk.) *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr. 52–59. o.
- Dunn, E.C. (2004) *Privatizing Poland. Baby food, big business, and the remaking of labor*. Cornell University Press, Ithaca, London.
- Gibson, K.–Cameron, J. (2005) Building community economies in marginalised areas. – Smyth, P.–Reddell, T.–Jones, A. (eds.) *Community and local governance in Australia*. UNSW Press, Sydney. 149–168. o.
- Grabher, G.–Stark, D. (1996) A szervezett sokféleség – evolúcióelmélet, hálózatelemzés és a posztzocialista átalakulás. – *Közgazdasági Szemle*. szeptember. 745–769. o.
- Herod, A. (2011) *Scale*. Routledge, London.
- <http://www.hoya.hu>
- <http://www.nobilis.hu>
- Jessop, B.–Brenner, N.–Jones, M. (2008) Theorizing sociospatial relations. – *Environment and Planning D: Society and Space*. 3. 389–401. o.

- Lux G. (2012) Saját tereikbe zárva? Közép- és Kelet-Európa a regionális tudomány európai integrációjában. – Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.) *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr. 151–170. o.
- Mezei C. (2012) Helyi gazdaságfejlesztés alulnézetből. – Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.) *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr. 171–179. o.
- Nagy E. (2010) Változó erőviszonyok – átalakuló terek. A kereskedelmi tőke térszerkezet-alakító szerepe az élelmiszer-ágazatban. – Sikos T. T. (szerk.) *Fenntartható fogyasztás és növekedés határai. Új trendek a kereskedelemben*. Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő, Komárom. 177–194. o.
- Peck, J.–Theodore, N.–Brenner, N. (2012) Neoliberalism resurgent? Market rule after the great recession. – *The South Atlantic Quarterly*. 2. 265–288. o.
- Swyngedouw, E. (2004) Globalisation or “glocalisation”? Networks, territories and rescaling. – *Cambridge Review of International Affairs*. 1. 25–48. o.
- Timár J. (2004) What convergence between what geographies in Europe? A Hungarian perspective. – *European Urban and Regional Studies*. 4. 371–375. o.
- Walker, R.A. (1993) The hidden dimension of industrialisation. An expanding division of labour. – *Futures*. 6. 673–693. o.

GLOBAL LOCAL ECONOMIES IN THE COUNTRYSIDE: GEOGRAPHICAL SCALE AND DEVELOPMENT IMPOSSIBILITIES

MÁRTON CZIRFUSZ

In Hungarian local economic development – especially in the countryside – it is a recurring phenomenon that the need of building on local resources obliterates the actual globalisation of the economy. Thus, local economies are conceived as closed, autarch, sometimes nostalgia-filled entities in rural post-socialist Hungary. In this paper I urge a re-theorisation of the relationship between “the local” and “the global” in Hungarian literature and in public policy discourse aiming at local “development”. I argue that we have to look at scales and scalar constraints, otherwise we would face development impossibilities instead of possibilities. The discussion is underpinned by a fieldwork undertaken in 2013 in four Hungarian local economies during which we interviewed economic actors.